

Wstęp

Publikacja niniejsza stanowi zakończenie i podsumowanie pewnego etapu wspólnych prac badawczych prowadzonych przez 10-osobowy zespół polsko-ukraiński w ramach projektu *Polsko-ukraińskie badania religii: historia i współczesność*. Projekt ten – realizowany w latach 2002–2004, a finansowany przez Komitet Badań Naukowych – jest kontynuacją trwających blisko 10 lat badań religioznawczych podejmowanych przez pracowników Instytutu Religioznawstwa UJ oraz ukraińskich ośrodków naukowych (Kijów, Symferopol, Sewastopol, Lwów, Tarnopol). Prace te prowadzone były w szerokim zakresie: religia chrześcijańska (głównie prawosławie ukraińskie), religie antyczne (np. na Krymie), judaizm, islam współczesny, wierzenia Ormian, Karaimów i dawnych Słowian (np. demonologia ukraińska), współczesne przemiany religijności oraz relacje państwo – Kościół/Cerkiew.

Można powiedzieć, że w centrum zainteresowań całego zespołu były przede wszystkim religie (lub ich odłamy) występujące na południowo-wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej, których znaczna część należy obecnie do Ukrainy. Z tego względu konieczne było nawiązanie współpracy o charakterze międzynarodowym, ponieważ trudno jest prowadzić badania naukowe nad prawosławiem, islamem krymskim lub polskimi Karaimami bez pomocy ukraińskich ośrodków naukowych (zwłaszcza Kijów, Symferopol, Sewastopol, Lwów), religijnych (np. Bachczysaraj, Eupatoria, Czufut-Kale) i administracyjnych (np. Łuck, Halicz, Równe, Ostrog, Odessa). Dlatego współpraca z tymi ośrodkami miała tak ogromne znaczenie dla realizacji niniejszego programu. Partnerami naszego zespołu (z Instytutu Religioznawstwa UJ) były przede wszystkim: Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Uniwersytety w Symferopolu (Tawriczeskij Nacional'nyj Uniwersitet im. W.I. Biernadskowo) i Sewastopolu (Siewastopol'skij Gosudarstwiennyj Tiechniczieskij Uniwersitet) oraz Krymskie Centrum Badań Humanistycznych (Krymskij Cienr Gumanitarnych Issliedowanij) w Symferopolu i Muzeum Archeologiczne (Nacional'nyj Zapowiednik „Chiersones Tawriczeskij”) w Sewastopolu. Szczególną rolę w owej współpracy odegrali (ze strony ukraińskiej): prof. W.P. Kazarin (Uniwersytet w Symferopolu, Krymska Akademia Nauk oraz Krymskie Centrum Badań Humanistycznych), prof. A. Kołodnyj (Ukraińska Akademia Nauk, Akademia Kijowsko-Mohylańska, Uniwersytet im. T. Szewczenki w Kijowie, Ukraińskie Towarzystwo Religioznawcze), prof. J.A. Babinow (Uniwersytet w Sewastopolu) i dr L.W. Marczenko (dyrektor Muzeum Archeologicznego w Sewastopolu).

Warto również wspomnieć, że współpraca Instytutu Religioznawstwa UJ z naukowymi ośrodkami ukraińskimi ma już swoją długą historię. Zaczęła się ona w 1977 roku z okazji Międzynarodowej Sesji Religioznawców Krajów RWPG (Mogilany koło Krakowa), poświęconej analizom przemian religijności w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Później IR UJ był organizatorem konferencji międzynarodowych (w których brali udział naukowcy z Ukrainy) podejmujących problem zjawisk religijnych

w Europie Środkowej i Wschodniej: 1992 roku (*Religie i Kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych*), 1993 roku (*Religia a konflikty społeczne*), 1995 roku (*New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe after the Fall of Communism*), 1997 roku (*Church-State Relationship in Central and Eastern Europe*). Materiały pokonferencyjne były publikowane w postaci książek (często dofinansowywanych przez KBN). Ważnym efektem owej serii konferencji jest, powołane w 1997 roku, towarzystwo ISORECEA (International for the Study of Religion in Central-Eastern Europe Association), grupujące specjalistów (głównie religioznawców, politologów i socjologów) zajmujących się badaniami przemian religijnych w tym rejonie Europy. Ostatnim przykładem takiej publikacji, będącej wynikiem współpracy Instytutu Religioznawstwa UJ oraz Zakładu Religioznawstwa Instytutu Filozofii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, jest książka pod redakcją I. Borowik *Religions, Churches and the Scientific Studies of Religion: Poland and Ukraine* (Kraków 2003). Od kilku lat zainteresowanie problemami religii Ukrainy wykazuje też Studenckie Koło Naukowe Religioznawstwa UJ, które zorganizowało tam 6 wypraw lub obozów naukowych (Krym, Huculszczyzna, Zakarpacie, Kijów).

Efektom sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Religioznawstwa UJ (październik 1995 roku) jest numer specjalny „Zeszytów Naukowych UJ Studia Religioznawcza” (z. 29) pt. *Prawosławie* (Kraków 1996). W 1996 roku ukazał się też numer specjalny „Kwartalnika Religioznawczego NOMOS”, zatytułowany *Wschodniosłowiańskie prawosławie – historia i współczesność*. Wielu pracowników IR UJ (w tym także wykonawcy niniejszego projektu badawczego) brało udział w konferencjach poświęconych kwestiom przemian religijnych na Ukrainie, organizowanych zarówno przez ośrodki naukowe w Polsce (Kraków 1996, Przemyśl–Krasieczyn 1996, Rzeszów 1998), jak i na Ukrainie (Lwów 1997, Tarnopol 1997 i 1998).

Podobnie wygląda sprawa z międzynarodowymi konferencjami organizowanymi na Krymie: lipiec 1999, maj 2000, maj 2001, maj 2002, maj 2003 i maj 2004 roku w Sewastopolu, a także maj 2000 i maj 2001 roku w Sudaku–Nowym Świecie oraz maj 2002, maj 2003 i maj 2004 roku w Ałupce. Materiały z konferencji sewastopolskich publikowane były w Sewastopolu wspólnie przez Instytut Religioznawstwa UJ oraz Zapowiednik „Chersones Tawriczieskij” w postaci kolejnych *Sbornikow naucznych trudow* (konferencje z 2000, 2001, 2002 i 2003 r.) lub przez kwartalnik „NOMOS” (nr 28/29; konferencja z 1999 r.). Zaś sprawozdania z wszystkich konferencji systematycznie ukazywały się w kwartalniku „NOMOS” (numery: 30/31, 37/38, 39/40, 41/42). Wynikiem tych wieloletnich kontaktów i naukowej współpracy polsko-ukraińskiej są zatem – obok licznych wspólnych konferencji naukowych o tematyce ukraińsko-polskiej – także wspólne publikacje (książki, artykuły, tłumaczenia) oraz wzajemne wizyty z wykładami¹.

Dla opracowania założeń oraz realizacji niniejszego programu badawczego szczególnie ważną rolę odegrała seria seminariów, zorganizowanych przez Zakład Religioznawstwa Instytutu Filozofii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (Kijów; lata 2001, 2002, 2003), pod wspólnym tytułem *Religii Ukrainy i Krymu w polsko-ukraińskich dosлідnich programach*, a także wspomniane już konferencje zorganizowane przez Uniwersytet w Sewastopolu, Muzeum „Chersones Taurydski” i Instytut Religioznaw-

---

¹ Więcej na temat owej współpracy pisze w niniejszym tomie H. Hoffmann, *Badania religioznawcze Ukrainy i Krymu w Instytucie Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego*.

stwa UJ: *Wzaimootnoszenija rieligioznych konfessij w mnogonacjonalnom regionie: Istorija i sowriemiennost* (Sewastopol 2001 r.) oraz *Wostok-Zapad: miezkonfessionalnyj dialog* (Sewastopol 2002 r.).

Właśnie w trakcie tych spotkań dopracowane i uszczegółowione zostały zarówno cele, jak i zakres tematyczny wspólnych badań. Chodziło bowiem o to, aby prace nad historycznymi i współczesnymi religiami Ukrainy prowadzone były w sposób planowy oraz w ścisłym powiązaniu z analogicznymi zjawiskami występującymi w Polsce. Dlatego też, już w trakcie realizacji programu, badaniom o charakterze historycznym towarzyszyły też analizy politologiczne, etnologiczne i socjologiczne. A zatem, obok metod historyczno-porównawczych – wspomaganych często metodą fenomenologiczną i hermeneutyczną – w części dającej obraz aktualnego stanu religijności na Ukrainie odwoływano się też do metod socjologicznych, etnologicznych, psychologicznych (ankiety, wywiady, obserwacja uczestnicząca) i statystyczno-demograficznych.

Prace te przyczyniły się do lepszego poznania niezwykle skomplikowanych problemów religijno-światopoglądowych naszych sąsiadów, co z kolei – na zasadzie porównań – umożliwi nam uzyskanie lepszej orientacji w tej dziedzinie także i w naszym kraju. Złożoność owych kwestii, ich ciężar gatunkowy oraz wielka liczba materiału badawczego wymagały, aby prace te prowadzone były systematycznie, przez wiele lat i w ścisłym powiązaniu obu stron. Zatem realizacja obecnego programu jest tylko pewnym wycinkiem całościowego planu. W tej sytuacji jest sprawą oczywistą, że pewne zagadnienia, choć zauważone, nie mogły być jednak – z powodu ograniczeń czasowych grantu – zrealizowane do końca. Chodzi tu zwłaszcza o kwestię ekspansji tzw. nowych ruchów religijnych zarówno tych, które na Ukrainę trafiły z Zachodu (w tym z Polski), jak i rodzimych, będących wynikiem odradzającego się tam mistycyzmu. Problemy te wciąż czekają na gruntowne opracowanie.

Warto również zwrócić uwagę na pewien istotny fakt – otóż badania te dotyczyły naszego najbliższego wschodniego sąsiada, z którym łączą nas wielowiekowe, często trudne i skomplikowane powiązania etniczne, historyczne i religijne. Z jednej strony, na Ukrainę trzeba spojrzeć jako na państwo będące spadkobiercą dawnej Rusi Kijowskiej, a z drugiej – jako na kraj, z którym łączy nas wielowiekowa wspólna historia. Nic zatem dziwnego, iż tematyka ta interesuje wielu naukowców – i to od dawna – a świadczą o tym liczne publikacje, zwłaszcza dotyczące pogranicza polsko-ukraińskiego². Jak zatem widać, teren badań nie został wybrany przypadkowo. Przez długi czas (już od panowania Kazimierz Wielkiego) znaczna część tych ziem należała przecież do państwa polskiego. A zatem prowadzone tam obecnie prace badawcze w rzeczywistości dotyczyły też naszej przeszłości.

Szczególnie specyficznym regionem okazał się Krym (a właściwie Autonomiczna Republika Krymu), który – jako dawna siedziba Tatarów (Chanat Krymski) – przez kilka wieków w niezwykle intensywny sposób angażował uwagę naszej polityki zagranicznej. Nie bez znaczenia jest również fakt, że stamtąd właśnie przybywały na nasze

---

² G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997; M. Malinkowski, *Polish-Ukrainian Relationship in the Province of Przemyśl in the Period of Political Transformation* [w:] M. Szczepański (ed.), *Ethnic Minorities and Ethnic Majority*, Katowice 1997; G. Babiński, *Pogranicza etniczne i kulturowe* [w:] M. Malinkowski, D. Wojakowski (red.), *Między Polską a Ukrainą. Pogranicze – Mniejszości – Współpraca regionalna*, Rzeszów 1999; D. Wojakowski, *Polacy i Ukraincy. Rzecz o pluralizmie i tożsamości na pograniczu*, Kraków 2002.

ziemie (i osiedlały się na nich) kolejne pokolenia Karaimów, Tatarów i Ormian. Poza tym, warto wspomnieć, iż w 1462 roku władze bardzo znaczącego na Krymie – a należącego do Genuńczyków – miasta Kaffa (obecnie Teodozja) z własnej inicjatywy uznały zwierzchność króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka i 1 lipca tegoż samego roku król lenno to przyjął. Był zatem czas – choć krótki – kiedy mieliśmy na Krymie swoje posiadłości.

Ponieważ – jak już wspomniałem – pewien etap naszych wspólnych, wieloletnich, często trudnych i żmudnych prac badawczych, właśnie dobiegł końca, wszystkim ich uczestnikom bardzo dziękuję. Szczególnie gorące podziękowania pragnę zaś skierować pod adresem prof. A. Kołodnego i dr. O. Sagana z Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie oraz prof. J.A. Babinowa z Uniwersytetu w Sewastopolu. Równocześnie pragnę wyrazić nadzieję, że zakończenie tego etapu nie oznacza wcale całkowitego zakończenia tak pięknie rozwijającej się i owocnej współpracy.

Kazimierz Banek